

AUTOREFERAT

I. Imię i nazwisko:

ANDRZEJ KARCZ
Pracownia Poetyki Historycznej
Instytut Badań Literackich
Polska Akademia Nauk
ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa

II. Posiadane dyplomy / stopnie naukowe:

- 1986   **Magister** filologii polskiej, Instytut Filologii Polskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; promotor: prof. dr hab. Stefan Sawicki; praca magisterska *Sakralna wizja świata w Stanisława Vincenza „Na wysokiej poloninie”* wyróżniona Nagrodą Rektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego za najlepszą pracę magisterską w roku akademickim 1985/1986.
- 1999   **Doktor** (Ph.D.) nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa. Studia doktoranckie na Wydziale Języków i Literatur Słowiańskich w University of Chicago, Chicago, Illinois, USA. Dysertacja *The Polish Formalist School and Russian Formalism*; promotor: prof. dr hab. Samuel Sandler; recenzenci/second readers: prof. dr Edward Wasiolek, prof. dr František Švejkský. Rozprawa doktorska obroniona *Summa cum laude*. Stopień Ph.D. został nostryfikowany przez Radę Naukową Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk w dniu 15 lutego 2007 r.

III. Informacja o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych:

- 1986-1988   **Asystent.** Katedra Polskiej Literatury Współczesnej i Międzywydziałowy Zakład Badań nad Literaturą Religijną, Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- 1991-1999   **Teaching Assistant / Language Instructor / Lecturer.** Department of Slavic Languages and Literatures, University of Chicago, USA.
- 1999-2006   **Assistant Professor** of Polish Language and Literature. Department of Slavic Languages and Literatures, University of Kansas, USA.
- 2007-2016   **Wykładowca.** Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej dla Cudzoziemców „Polonicum”, Wydział Polonistyki, Uniwersytet Warszawski.
- 2014-obecnie   **Wykładowca.** Instytut Filologii Polskiej, Wydział Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa.
- 2006-obecnie   **Adiunkt.** Pracownia Poetyki Historycznej, Instytut Badań Literackich, Polska Akademia Nauk, Warszawa.

IV. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach naukowym i tytule w zakresie sztuki:

Monografia autorska:

Refleksja nad literaturą w polskim piśmiennictwie emigracyjnym. Tymon Terlecki – Czesław Miłosz – Gustaw Herling-Grudziński

Andrzej Karcz, 2017, Instytut Badań Literackich PAN – Wydawnictwo, Warszawa, s. 446, ISBN 978-83-65832-41-2. Recenzent wydawniczy: prof. dr hab. Rafał Habielski.

Omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich wykorzystania:

Monografia *Refleksja nad literaturą w polskim piśmiennictwie emigracyjnym. Tymon Terlecki – Czesław Miłosz – Gustaw Herling-Grudziński* powstała z zamiarem wypełnienia znaczącej luki w zakresie wiedzy o niezwykle ważnej części polskiego myślenia o literaturze, jaką była refleksja literaturoznawcza autorstwa trzech powojennych pisarzy emigracyjnych: krytyka Tymona Terleckiego, poety Czesława Miłosza i prozaika Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Mimo że ich twórczość, także krytycznoliteracka, była przedmiotem licznych dociekań naukowych podejmowanych przez badaczy w ciągu wielu lat, to jednak nie w pełni – moim zdaniem – zostały poznane i docenione wypowiedzi i opinie tych trzech pisarzy o literaturze. Ich bogata refleksja literaturoznawcza dzieliła los zaniedbanego tematu, jakim jest polska krytyka literacka powstała na emigracji w okresie powojennym, dlatego też domagała się nie tylko dokładnego opisu i systematycznej analizy, ale przede wszystkim nowego ujęcia. W mojej monografii podjąłem się właśnie tego zadania. Polegało ono na odmiennym potraktowaniu badanej problematyki, na zajęciu się właśnie szeroko rozumianą refleksją nad literaturą, a nie jedynie krytyką literacką trzech pisarzy. To drugie pojęcie było ważne w moich analizach, ale stosowałem je głównie w znaczeniu, które odnosi się do zawartości myślowej przekazów krytycznoliterackich, a nie na przykład do społecznych funkcji krytyki. Dla pełnego poznania poglądów Terleckiego, Miłosza i Herlinga na temat sztuki pisarskiej ważniejsze było także zbadanie ich najróżnorodniejszych, nie tylko ściśle krytycznoliterackich, tekstów i wypowiedzi.

Sformułowane na emigracji po drugiej wojnie światowej opinie wybranych przeze mnie trzech autorów o literaturze to dorobek najwyższej jakości i piśmiennictwo cechujące

się oryginalnością, przenikliwością sądów i nieskrępowaniem myśli wolnej od politycznej cenzury. W sposób zasadniczy różniło się ono od piśmiennictwa krytycznego uprawianego w tamtym czasie w kraju. Bogate, zróżnicowane i wielotematyczne wypowiedzi Terleckiego, Miłosza i Herlinga domagały się nowego potraktowania i dalszych analiz. Umieściłem tych trzech pisarzy obok siebie, aby dostrzec analogie i podobieństwa między nimi, a także w celu zaobserwowania istotnych cech ich refleksji nad literaturą. Twórcy ci pisali na podobne tematy, recenzowali te same książki, posługiwali się zbliżonymi terminami, przywoływali te same wartości. Można je było dostrzec przyglądając się poglądom trzech pisarzy i pod tym kątem badać ich wypowiedzi krytyczne. Dlatego też mniej korzystałem z rozwiązań takich znawców teorii krytyki literackiej, jak Janusz Sławiński czy Michał Głowiński, którzy w badaniach nad krytyką podkreślali doniosłość analizowania dyskursu, użycia języka czy budowy tekstu. W moim postępowaniu pamiętałem, że zajmuję się wypowiedziami przynależącymi do tego rodzaju dyskursu i miałem świadomość, że rozważam problemy języka, ale nie czyniłem z nich głównego przedmiotu analizy – omawiałem je tylko wówczas, kiedy wydały się ważnym narzędziem wyrażanych opinii. Zajmowało mnie przede wszystkim to, co składa się na wiedzę Terleckiego, Miłosza i Herlinga o literaturze czy twórczości literackiej oraz ich świadomość literacka. Najbardziej wartościową stroną badanych wypowiedzi jest ich zawartość ideowa. Odślania ona myśl wyczuloną i reagującą na trudne problemy powojennej rzeczywistości emigracyjnej.

Zainteresowanie opiniami i sądami wyrażonymi w krytyce literackiej określiło rodzaj i zasób materiału, który wybrałem do badania. Złożyło się nań wiele najróżniejszych wypowiedzi i tekstów. Wykorzystana przeze mnie w szerokim znaczeniu kategoria refleksji nad literaturą zakłada, że refleksja ta może dojść do głosu w każdej, nawet bardzo nietypowej dla krytyki, wypowiedzi. Tu należy widzieć specyfikę przyjętego w monografii podejścia do badanego przedmiotu. Analizowany materiał obejmuje więc takie formy piśmiennictwa, jak recenzje książkowe, felietony, artykuły, szkice, eseje, rozprawy, książki i listy, ale także wypowiedzi wychodzące poza słowo pisane (choć dostępne w zapisie) jak na przykład wykłady, rozmowy, wywiady i audycje radiowe. Terlecki, Miłosz i Herling-Grudziński uprawiali te wszystkie formy i gatunki krytyki literackiej. Ich ogromna objętość podyktowała dokonanie selekcji, ale to kierunek badań głównie wyznaczał dobór materiału. W przypadku każdego z tych autorów inaczej określiłem zakres badanych tekstów. I tak, pod uwagę wziąłem całą emigracyjną twórczość krytyczną i literaturoznawczą Tymona Terleckiego (na boku pozostawiając niedotyczącą bezpośrednio literatury jego krytykę teatralną). Na podstawie książek, rozpraw, szkiców i recenzji pisarza, także jego niektórych wykładów

uniwersyteckich oraz korespondencji, analizowałem zajmujące go problemy literatury emigracyjnej, modelu krytyki personalistycznej i recepcji dzieła Wyspiańskiego w świecie. Inaczej potraktowałem prace Czesława Miłosza na temat literatury. Zawęziłem je do wypowiedzi krytycznoliterackich i eseistyki powstałych w wyróżniającym się okresie pierwszych dziesięciu lat emigracji poety, 1951-1960. Wybór taki podyktowany był nie tylko ogromną liczbą i różnorodnością tematyczną tekstów krytycznych autora *Zniewolonego umysłu*, ale też przyjętym przeze mnie założeniem, że niezwykle dramatyczny okres w życiu poety, jakim był początek jego emigracji, stanowi przełom w jego myśleniu o literaturze i domaga się specjalnego potraktowania. Na podstawie esejów, recenzji i korespondencji Miłosza z tego okresu rozważam główne tematy jego refleksji – problem literatury politycznie zaangażowanej, stanu powojennej poezji polskiej i kryzysu literatury pisanej prozą. Jeszcze inaczej podszedłem do twórczości krytycznoliterackiej Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Z powodu niezliczonej liczby jego tekstów przedmiotem analizy uczyniłem część z nich, biorąc jednak pod uwagę ich najróżnorodniejsze formy. Wszystkie recenzje, artykuły, rozprawy, eseje i felietony radiowe rozpatrywałem również w zgodzie z procesem ewolucyjnym tego pisarstwa. Jednak do wielkiego dzieła Herlinga, jakim jest *Dziennik pisany nocą*, który z czasem zastąpił wymienione formy krytyki literackiej, odwoływałem się rzadko. W partiach poświęconych literaturze utwór ten jest bowiem swoistym potwierdzeniem opinii pisarza wyrażonych wcześniej. Wybrane teksty są najważniejsze dla analizowanych zjawisk i kategorii. Obejmują one takie zagadnienia, jak zadawane przez Herlinga pytanie o skuteczność opisu doświadczeń wojennych człowieka czy rozważania dotyczące modelu krytyki literackiej, problematyki bohatera powieściowego i moralno-politycznych postaw pisarzy.

W przypadku bogatego dorobku krytycznoliterackiego trzech autorów niemożliwe było przyjęcie tylko jednej zasady i jednego sposobu jego potraktowania. Jednak wyznaczone cele badania oraz pytania skierowane do autorów pozostały takie same. Co myślą oni o literaturze? Dlaczego wybierają określone tematy literackie? Jak znalezienie się na emigracji wpłynęło na ich myślenie o sztuce pisarskiej? Jakie są ich preferencje literackie? Co jest charakterystyczne dla ich refleksji nad literaturą? Znalezienie odpowiedzi na tego rodzaju pytania było ważne wobec faktu, że Terlecki, Miłosz i Herling formułowali swoje opinie w reakcji na następstwa wojny oraz zjawiska totalitaryzmu i emigracji. Pisali o sztuce słowa w niezwyklej okolicznościach spotkania z obcą kulturą i literaturą. Biorąc pod uwagę te konteksty, w swoim postępowaniu badawczym starałem się zarazem analizowaną refleksję traktować poniekąd niezależnie od jej zewnętrznych uwarunkowań. Skoncentrowanie się na

jej kategoriach myślowych i wątkach tematycznych ujawniło bowiem jej najcenniejsze jakości. Omawiani przeze mnie trzej pisarze pokazali, że niezależnie od okoliczności zewnętrznych w literaturze ważne są jej uniwersalne jakości i zagadnienia artystyczne, a jej rolą jest rozpatrywanie problemów egzystencjalnych człowieka, poszukiwanie o nim prawdy, dawanie wyrazu jego przeżyciom. Terleckiego, Miłosza i Herlinga zajmowała najbardziej – to jedna z poczynionych przeze mnie obserwacji – wartość humanistyczna literatury. Terlecki widział w pisarstwie „manifestację osobowości ludzkiej”. Miłosza interesowało w poezji wyrażenie świadomości współczesnego człowieka. Herling zaś twierdził, że literatura „nie jest i nie może być nigdy obojętna na wszystko, co ludzkie”. Również i inne problemy były tematem rozważań tych autorów: postawa pisarza, jego biografia czy kryzys literatury. Kiedy rozpatrywałem te zagadnienia, nie stroniłem od poszukiwania w omawianej refleksji tego wszystkiego, co dotyczy warsztatu pisarza i „technicznego” aspektu literatury, mimo iż Terlecki, Miłosz i Herling nigdy nie korzystali z rygorystycznego języka teorii literatury.

Wybrani trzej autorzy uprawiali różne formy pisarskie i tam, gdzie okazało się to ważne dla danego problemu, uwzględniłem ich twórczość artystyczną, ale nie było moim celem śledzenie jej powiązań z omawianą refleksją literaturoznawczą. Podkreśliłem natomiast fakt, że zajmuję się krytyką „autorską”, to jest działalnością upodrzednioną wobec praktyki twórczej lub z nią współbieżną. Tylko Terlecki był „zawodowym” krytykiem i wypowiedź o literaturze była dla niego główną formą pisarską. Miłosz i Herling występowali zaś w roli krytyków jako pisarze i uprawiali krytykę będącą specyficzną formą ich aktywności. Była ona integralną częścią ich strategii twórczej i oferowała wyjątkowy wgląd w sztukę słowa. Uznałem za szczególnie godne uwagi to, że sformułowane opinie pochodzą od twórców literatury, ludzi wtajemniczonych w jej prawa i jak nikt inny rozumiejący jej mechanizmy. Miłosz i Herling, występując w roli krytyków „autorskich”, skutecznie umieli przekazać, gdzie leży prawdziwa wartość literatury, jaki rodzaj pisarstwa zasługuje na uwagę czy też jak należy pisać. Terlecki, mimo że nie reprezentował wskazywanej krytyki, również potrafił odsłaniać tajemnice literackiego rzemiosła. W sposób niezwykle był uwrażliwiony na literaturę i z powodzeniem uprawiał sztukę pisania eseju.

Uznałem, że wiele jest powodów, by umieścić obok siebie tych właśnie trzech autorów i przyjrzeć się ich opiniom o literaturze. Każdy z nich uprawiał krytykę na najwyższym poziomie, ujawniał podobne wyczulenie na sztukę słowa i podobne jej rozumienie, posługiwał się analogicznymi pojęciami i wyznawał takie same humanistyczne wartości. Terleckiego, Miłosza i Herlinga-Grudzińskiego łączyła wspólnota pokoleniowa i podobieństwo doświadczeń zdobytych w środku dwudziestego wieku. Wszyscy trzej

rozpoczęli działalność pisarską i krytycznoliteracką w latach trzydziestych, przeżyli wojnę i wybrali emigrację. Na uchodźstwie ich twórczość bujnie się rozwinęła. Pomimo podobieństw, przeszli oni jednak inne drogi życiowe i pisarskie i byli odmiennymi autorami. Ale właśnie dlatego zestawiałem ich ze sobą pokazując, że ich twórczość krytycznoliteracka stanowi dobry materiał do obserwacji. Umieszczone obok siebie prace krytyka, poety i prozaika doskonale unaocznily bogactwo i różnorodność piśmiennictwa emigracyjnego i pozwoliły odczytać na nowo wiele tekstów będących świadectwami refleksji nad literaturą.

Moja rozprawa składa się z pięciu rozdziałów/części. Po wprowadzeniu następują rozdziały poświęcone kolejno każdemu z autorów w porządku: Terlecki (rozd. II) – Miłosz (rozd. III) – Herling (rozd. IV). Zakończenie (rozd. V), w którym zestawiam autorów ze sobą oraz wskazuję bliższe i dalsze analogie między nimi, jest również podsumowaniem całości rozprawy.

W rozdziale drugim („*Szczególna manifestacja osobowości ludzkiej*”. Tymona Terleckiego rozumienie literatury) omawiam najważniejsze zjawiska i tematy w refleksji tego krytyka, takie jak jego żądania pod adresem literatury emigracyjnej, koncepcja krytyki personalistycznej, poszukiwanie w dziełach różnych autorów śladów egzystencjalizmu chrześcijańskiego, niesatysfakcjonująca pozycja Wyspiańskiego w świecie, próby wyjścia poza personalizm ku innym szkołom czy kierunkom krytyczno- i literaturoznawczym. Miejsce szczególne w rozdziale zajęło omówienie terminu „osobowość”, któremu Terlecki w swojej refleksji nad literaturą podporządkował inne pojęcia. Posługiwał się tym terminem w rozumieniu sztuki słowa jako „przejawienia się człowieczeństwa” i „szczególnej manifestacji osobowości ludzkiej”. Widział w tekście literackim obecność osoby autora i ekspresję jego osobowości. Odczytywał dzieło jako znak, dokument i świadectwo człowieka, jako zapis jego doświadczenia egzystencjalnego. Zgodnie z wyznawaną przez siebie teorią personalizmu Terlecki również nadał pojęciu „osoba” szczególny sens wzbogacony dynamiką ruchu ku drugiemu człowiekowi i procesem nastawienia na zbiorowość innych ludzi. Poddając analizie te sposoby rozumienia terminu „osobowość”, wskazuję ponadto ich negatywne strony – na przykład bezkrytyczne traktowanie przez Terleckiego utworu literackiego jako autentycznej i szczerzej ekspresji osobowości pisarza czy brak twórczego wykorzystania kategorii ukierunkowania na drugiego człowieka. Podkreślam poza tym widoczną u Terleckiego postawę otwartości i trafność jego niektórych ocen wystawionych pisarzom i ich dziełom.

Rozdział trzeci (*Czesława Miłosza myśli o poezji i prozie. Perspektywa pierwszego dziesięciolecia emigracji*) poświęcony jest refleksji literaturoznawczej poety

wyartykułowanej w latach 1951-1960. Analizując najróżniejsze formy wypowiedzi, piszę najpierw o Miłoszu jako twórcy zaangażowanym politycznie, twórcy, który w eseju politycznym rozważał – m.in. w *Zniewolonym umyśle* – problemy literatury wobec państwa totalitarnego. Następnie zwracam uwagę na drukowane głównie w paryskiej „Kulturze” wypowiedzi poety na temat stanu poezji polskiej i amerykańskiej dwudziestego wieku, a także na jego spostrzeżenia dotyczące pisarzy okresu romantyzmu oraz na kategorię szerszej perspektywy, którą Miłosz posługiwał się w podejściu do twórczości literackiej. Ważne w jego refleksji były opinie na temat poetów amerykańskich XX wieku. Jego zdaniem potrafili oni wyrazić odczucia i myśli współczesnego człowieka. W rozdziale piszę o zainteresowaniu Miłosza twórczością T.S. Eliota, Karla Shapiro czy Roberta Lowella. Omawiam ponadto jego przekonania dotyczące literatury polskiej pisanej prozą i przyglądam się jego uwagom na temat kryzysu powieści współczesnej. Analizując jego opinie, obserwacje i komentarze, interesuje mnie poeta w roli krytyka, twórca, który wyjaśniał na przykład, jak należy usprawnić narzędzia krytyki czy przeprowadzić „rewizję poglądów na historię literatury”. Wskazuję, że rozpatrywał on twórczość pisarzy w ścisłym związku z ich postawami i poglądami oraz w połączeniu z ich życiem i epoką. Z perspektywy początku swojej emigracji Miłosz w jasnym świetle widział aktualną sytuację krytyki i badań literackich, a przede wszystkim miejsce i jakości literatury polskiej, szczególnie ujawnione w zestawieniu z literaturą obcą. Podkreślam, że opinie, które poeta wtedy sformułował, złożyły się na niezwykle komentarz, odznaczający się indywidualnym doborem problematyki wyrażonej za pomocą specyficznym użytych, własnych narzędzi. Miłosz wypowiadał się bowiem niezależnie od trendów czy mód panujących we współczesnej mu krytyce i nie liczył się z metodami badań, które dominowały w powojennej polonistyce literackiej. Kiedy odnotowuję swoiste kategorie wypowiedzi Miłosza, zwłaszcza pojęcie rzeczywistości i problem jej odtworzenia w literaturze, zagadnienie prawdy w utworze literackim czy wzorce poezji i prozy nawiązujące do przeszłości, wskazuję na „staroświecki” gust poety. Przywołuję również filozoficzne nurty, które oddziaływały na niego, szczególnie myśl chrześcijańską, a konkretniej: tomizm i personalizm. Źródła te wyjaśniają uprzywilejowane w powojennej refleksji Miłosza miejsce człowieka – wartości najważniejszej i „idei nadrzędnej” zawartej w jego pisarstwie, zarówno artystycznym, jak i krytycznoliterackim.

W kolejnym, czwartym rozdziale (*Krytyka – literatura wobec wojny – postać literacka. O kilku wątkach tematycznych w refleksji krytycznej Gustawa Herlinga-Grudzińskiego*) uwagę poświęcam trzeciemu z bohaterów mojej monografii. Przedmiotem analizy czynię kilka główniejszych obszarów myślenia Herlinga-Grudzińskiego o sprawach

literatury, obejmujących koncepcję krytyki literackiej, temat literatury wobec wojny i problematykę bohatera powieściowego, która, w przypadku refleksji tego pisarza, dotyczy kwestii moralnych sztuki słowa oraz zagadnień osoby autora i rzeczywistości pozaliterackiej. Kiedy zwracam uwagę na pierwszy z wymienionych obszarów i wskazuję na preferencje krytycznoliterackie Herlinga – sformułowane w jego debiucie książkowym *Żywi i umarli* – naprzód wysuwają się przedwojenni krytycy, których pisarz postrzegał jako swoich „mistrzów”, zwłaszcza Ludwik Fryde i Karol Irzykowski. Dołączał do nich także Stanisław Brzozowski, którego niezwykle wysiłki „zdzierania masek myślowej obłudy z prawdziwego oblicza rzeczywistości” Herling przyjął za wzorzec własnego postępowania krytycznego. Unaocnił to wszędzie tam, gdzie surowo osądzał przychylnie komunizmowi postawy pisarzy krajowych. Herling dokonywał też rzetelnej oceny krajowej krytyki literackiej pierwszych lat po wojnie, o czym piszę w zakończeniu pierwszej części rozdziału. Wątkiem dominującym refleksji Herlinga w tamtym czasie był jednak problem literatury wobec wojny i wiążące się z nim pytanie o skuteczność opisu wojennych doświadczeń człowieka. Temu zagadnieniu poświęcam dużo uwagi w kolejnych partiach rozdziału, podkreślając, że twórca poszukiwał własnej formuły pisania o wojnie i o masowej śmierci oraz że przymierzał się do udokumentowania w *Innym świecie* osobistych przeżyć wojennych. Przyglądając się jego szkicom i recenzjom publikowanym w londyńskich „Wiadomościach” i w paryskiej „Kulturze” czy jego komentarzom wygłoszonym na antenie Radia Wolna Europa, staram się uchwycić szczegóły procesu poszukiwania przez pisarza podstaw skutecznego przedstawienia w literaturze doświadczeń wojennych. Wskazuję, że w tym kontekście Herling negatywnie oceniał powstałe po 1945 r. polskie opowiadania czy powieści i że najbardziej interesowały go „użyteczne” formy pisarstwa, takie jak dokumenty i dzienniki. Ostatecznie zmierzał on ku przekonaniu – o czym wypowie się po latach w *Dzienniku pisanym nocą* – że „tylko kronika, czysta albo połączona z dziennikiem” może podołać tak trudnemu zadaniu, jak opis przeżyć wojennych. Herling-Grudziński zawsze poszukiwał interesujących go wzorów zapisu ludzkich doświadczeń, sposobów przedstawienia człowieka czy świadectw jego postawy moralnej. W tej kwestii Herlinga zajmowały szczególnie – to moja obserwacja – problemy literatury skupiające się wokół kreowania postaci literackich. Dla niego w podejściu do utworów powieściowych ważne jest określone przedstawienie człowieka w działaniu, ale nie w „aspekcie praktycznym”, lecz „w stawianiu się moralnym i psychologicznym”. W dalszych partiach rozdziału wskazuję, że patronem rozważań Herlinga o określonym przedstawieniu człowieka, sprowadzającym się do problemu kreowania postaci literackich, był Joseph Conrad, twórca zajmujący w krytyce i pisarstwie autora *Innego świata*

miejsce wyjątkowe. Zmagający się z losem powieściowy bohater Conrada był dość ściśle określona i ważną miarą, którą Herling posługiwał się, gdy czytał utwory różnych autorów. Z jej zastosowaniem dokonywał ocen, gdyż wierzył, że odpowiednio stworzony bohater to kategoria mogąca zdecydować o ostatecznej wartości dzieła literackiego. Omawiam to przekonanie Herlinga przywołując przykłady kreacji bohaterów, które zwróciły jego uwagę. Najprzychylniej wypowiadał się on o postaciach literackich powołanych do życia przez pisarzy, którzy podejmują – jak Conrad – trudną problematykę moralną: Dostojewski, Greene, Camus, Kafka, Sołżenicyn. Wszyscy pisarze moraliści jednakowo – zdaniem Herlinga – byli przekonani o fatalizmie ludzkiego losu i wierzyli w swoistą moralną odwagę człowieka, który uporczywie temu losowi stawia czoła, ratując w ten sposób swoją godność oraz nadając życiu sens. W końcowych partiach rozdziału wskazuję, do czego jeszcze służył Herlingowi wykreowany w dziele literackim bohater, dopowiadam, że był on dla niego powodem do wykraczania poza literaturę i do mówienia o różnych sprawach człowieka oraz otaczającej go rzeczywistości. Herling przechodził od problematyki skupiającej się wokół postaci literackiej do uwag o osobie samego autora, do sądów o pisarzach, ich postawach politycznych i moralnej odpowiedzialności.

Ostatni rozdział książki (*Krytyk, poeta i prozaik. Bliskie pojęcia, te same wartości*) posłużył mi do zestawienia poglądów Terleckiego, Miłosza i Herlinga oraz wskazania podobieństw czy zbieżności między nimi. Podkreślam takie wspólne cechy myślenia tych autorów, jak sięganie po narzędzia krytyki czynnej i politycznie zaangażowanej, jak sprawowanie na emigracji poprzez wypowiedzi o literaturze swoistej misji wobec kraju, jak wielokierunkowość i wielowymiarowość ich działania polegającego na komentowaniu nie tylko zjawisk literackich, ale i spraw natury politycznej, ogólnokulturowej czy moralnej, na dążeniu do refleksji bardziej uogólniającej, która obejmuje szerszy kontekst sztuki słowa. Oznaczało to przede wszystkim interpretację twórczości czy dzieła danego pisarza na tle jego życia, a nawet w odniesieniu do wydarzeń jego epoki. Ważne w tym postępowaniu było określenie osobowości, poglądów i postawy pisarza. Omawiana refleksja to też przypadek pisarstwa krytycznego przeobrażającego się w eseistykę literacką i dziennik – gatunki te w istocie stanowiły jedne z najważniejszych form wypowiedzi Terleckiego, Miłosza i Herlinga-Grudzińskiego. W rozdziale wskazuję również na fakt, że dokonywali oni oglądu literatury, czy to polskiej czy światowej, w sposób wzbogacony nową perspektywą emigranta i akceptacją oraz oddziaływaniem obcej kultury. Według nich kontekst obcego piśmiennictwa pozwalał szczególnie wyraźnie zobaczyć jakości literatury polskiej, łącznie z jej zaletami i sprzecznościami, także dostrzec jej słaby oddźwięk za granicą.

W ostatnim rozdziale podkreślam, że omawianym przeze mnie autorom zdarzało się – szczególnie Herlingowi i Miłoszowi – niezależnie od siebie snuć rozważania o tym samym pisarzu, skomentować ten sam utwór czy opisać analogiczne zjawisko dotyczące literatury. Tego rodzaju zbieżności każą myśleć o podobieństwie zainteresowań, a nawet poglądów i przekonań trzech autorów. Prezentuję je na przykładzie ich krytycznych opinii o powieści współczesnej i sytuacji tego gatunku w dwudziestym wieku. Przyczyny osłabienia powieści widzieli oni w jej oderwaniu od tradycji, od starych wzorców prowadzenia narracji, a zwłaszcza od sprawdzonych sposobów kreowania postaci literackich. Bogato rozwinięta, szczególnie w refleksji Herlinga, problematyka bohatera powieściowego – podobnie jak czynność określenia w interpretacji utworu osobowości, poglądów i postawy pisarza – wyrażała u wszystkich trzech autorów jedną zasadniczą ideę i zarazem najważniejszą wartość. Najbardziej bezpośrednio wyraził ją personalista Terlecki, który o literaturze mówił, że jest przejawem człowieczeństwa i „manifestacją osobowości ludzkiej”. To właśnie humanistyczna wartość literatury – stwierdzam w jednym z wniosków – angażowała i łączyła trzech emigracyjnych autorów. Wskazuję, że literaturę ujmowali oni w kategoriach człowieka oraz jego problemów egzystencjalnych i moralnych. W taki sposób, występując obronie wartości, trzej pisarze reagowali na historyczne kataklizmy połowy dwudziestego wieku i powojenny kryzys kultury europejskiej, przeciwstawiali się zagrożeniom, takim jak totalitaryzm, nietrwałość pokoju i demokracji, dezintegracja osoby ludzkiej. Wszyscy trzej byli głęboko przejęci tym, co Herling-Grudziński nazwał zaprzepaszczaniem sensu istnienia kultury europejskiej – zatracone lub co najmniej podważone wydawały się indywidualizm, wartość człowieka, szacunek dla jednostki. Tej dehumanizacji kultury jak najmocniej przeciwstawili oni odwołanie do podstawowych wartości chrześcijańskich. Przywołuję niektóre filozoficzno-religijne idee (personalizm, egzystencjalizm chrześcijański, tomizm) i podkreślam ich znaczenie dla kształtowania się poglądów Terleckiego, Miłosza i Herlinga.

Spośród innych wspólnych cech myślenia trzech autorów rozpoznaję i omawiam kategorie wiążące się ze swoistym zjawiskiem przekraczania granic literatury. Obejmowało ono m.in. (1) demaskowanie literackości, kwestionowanie sztuki słowa oraz traktowanie jej jako pretekstu do szerszych rozmyślań, (2) nieufność wobec literackiej fikcji, aprobatę autentyczności oraz zainteresowanie formami pisarstwa dokumentarnego, (3) posługiwanie się utworem literackim jako zapisem i źródłem wiedzy o autorze czy utożsamienie osobowości twórcy z jego dziełem, (4) rozumienie literatury jako zjawiska pozostającego w ścisłym związku z rzeczywistością, (5) potrzebę politycznego i moralnego zaangażowania

sztuki słowa oraz uprawianie krytyki czynnej, (6) docieranie w literaturze do obiektywnej prawdy o człowieku oraz demonstrowanie troski o humanistyczną wartość sztuki słowa.

W zakończeniu książki wskazuję ponadto, że ważną, wspólną cechą myślenia o literaturze i strategią krytyczną Terleckiego, Miłosza i Herlinga, także cechą wyróżniającą ich refleksji, były hasła, postulaty i żądania bezkompromisowości. Dotyczyły one zarówno zewnętrznych uwarunkowań, jak i problemów artystycznych sztuki słowa, co oznaczało, że w literaturze ważna jest „cała prawda” – o człowieku, o rzeczywistości, o życiu – wyrażona, bez ulegania naciskom, przy zastosowaniu doskonalonego nieustannie rzemiosła i „z całą siłą wyrazu artystycznego”. To tu – jak dałem tego dowody – kryje się kwintesencja refleksji literaturoznawczej trzech autorów. Stawiali oni sztuce słowa najwyższe wymagania, oceniali ją według twardych i nieugiętych zasad i kryteriów. W trudnym dla literatury polskiej czasie mogli w ten sposób o wiele skuteczniej przyczyniać się do jej ukierunkowania i rozwoju, mniej lub bardziej bezpośrednio wpływać na jej kształt – tak na emigracji, jak i w izolowanym kraju. Każdy z trzech autorów – krytyk, poeta i prozaik – pomimo trudnych warunków emigracji i zagrożeń w powojennym świecie, pozostał jak najbardziej wrażliwym na sztukę komentatorem, nie zarzucił spraw artystycznych literatury czy problemów estetyki i warsztatu pisarza.

W uwagach końcowych opisuję miejsce literaturoznawczej refleksji. Wskazuję, że wszyscy trzej pisarze-emigranci w swoich poglądach na literaturę i w swoich działaniach krytycznoliterackich byli odosobnieni. Zachowywali postawy niechętne kierunkom i praktykom dominującym w literaturoznawstwie dwudziestowiecznym. Te postawy wyrażały się w oryginalnym podejściu do sztuki słowa, w indywidualnym doborze problematyki, dzieł literackich i autorów, a także narzędzi i sposobów czytania, analizowania i oceny literatury. Uderzające są własne interpretacyjne kategorie, koncepcje i chwytły – np. Terleckiego poszukiwanie w twórczości autora sprzeczności, a następnie „punktu równowagi” w celu uchwycenia istoty jego sztuki, Miłosza warunek i miernik literatury oraz metoda twórcza „zbliżenia się do rzeczywistości”, Herlinga teoria postaci literackiej ujętej jako sprawdzian sztuki powieściopisarskiej i środek poszukiwania prawdy o człowieku. Wraz z własnymi kategoriami i indywidualnym doбором problematyki łączyła się duża wartość poznawcza podejmowanej refleksji. Była ona wynikiem krytycznej działalności pisarzy i w ich przypadku faktycznie oferowała niepowtarzalny wgląd w sztukę słowa. Potrafiła przekazać niebagatelną wiedzę – o tym, jaki rodzaj pisarstwa zasługuje na uwagę, którzy twórcy i jakie dzieła wyznaczają najlepsze literackie wzorce, gdzie leży rzeczywista wartość literatury.

Pisząc o miejscu literaturoznawczej refleksji krytyka, poety i prozaika, wskazuję, że była ona dalszym ciągiem tendencji krytyki dwudziestolecia międzywojennego, ale także że wykraczała – choćby ze względu na warunki pracy pisarza na uchodźstwie czy obcy kontekst kulturowy – poza tendencje poprzedniej epoki. Zwracam też uwagę na efekt działań krytycznych Terleckiego, Miłosza i Herlinga, podkreślając, że wobec niezwykle trudnej w okresie powojennym sytuacji literatury, krytyki i literaturoznawstwa w Polsce stanowiły one bezcenną przeciwwagę oraz uzupełnienie.

Przedstawiona przeze mnie analiza refleksji trzech pisarzy emigracyjnych oraz składających się na nią najważniejszych kategorii myślowych i wątków tematycznych (czasem także form wypowiedzi) unaocznia istotę badanego zjawiska. Daje wgląd w świadomość literacką tych pisarzy, pokazuje, jak się ona konstituowała i wyrażała. Moja analiza odsłania ponadto nie zawsze należycie docenianą część pisarskiego dorobku krytyka, poety i prozaika oraz pokazuje niektóre ogólniejsze właściwości zaniedbanej dziedziny polskiego piśmiennictwa, jaką jest krytyka literacka powstała na uchodźstwie po 1945 roku. Monografia *Refleksja nad literaturą w polskim piśmiennictwie emigracyjnym* otwiera drogę do dalszych badań, zwłaszcza twórczości krytycznoliterackiej innych polskich autorów powojennej emigracji.

Wczesne wersje niektórych fragmentów monografii były publikowane jako artykuły w czasopismach naukowych i rozdziały w tomach zbiorowych: „*Szczególna manifestacja osobowości ludzkiej*”. *Tymona Terleckiego rozumienie literatury* („Pamiętnik Literacki” 2012), *Powojenna poezja polska w refleksji Czesława Miłosza. Perspektywa pierwszych lat emigracji* („Świat Tekstów” 2012), *Czesława Miłosza refleksja nad prozą. (Z perspektywy pierwszego dziesięciolecia emigracji)*, w: *Literatura – kultura religijna – polskość*, red. K. Koehler i in. (Warszawa 2015), *Literatura wobec wojny. O najważniejszym temacie w refleksji krytycznej Gustawa Herlinga-Grudzińskiego w latach 1945-1951*, w: *Powrzesniowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej*, red. V. Wejs-Milewska i in. (Białystok 2016). Fragmenty rozdziału 2.4 zostały wykorzystane w artykule „*Literacki dylemat narodowości i uniwersalności*”. *Wyspiański jako przedmiot międzynarodowej batalii Tymona Terleckiego*, w: *Literatura polska w świecie*, red. R. Cudak (Katowice 2012),

V. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych:

Od czasu studiów polonistycznych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim moje zainteresowania badawcze skupiają się na kilku obszarach nauki o literaturze i obejmują

teorię i historię literatury, metodologię badań literackich, komparatystykę literacką oraz współczesną, zwłaszcza emigracyjną, prozę polską. Z czasem zakres ten został wzbogacony o dzieje polskiego literaturoznawstwa i badania polonistyczne za granicą.

Na początku mojej pracy naukowej zajmowały mnie konkretne problemy obecności pierwiastków religijnych w literaturze oraz zagadnienia interpretacji skupionej na świecie przedstawionym utworu literackiego i jego elementach konstrukcyjnych (np. czas, przestrzeń, bohater), także wyłaniające się z tych przedstawień znaczenia. Ważne były dla mnie – i do dziś pozostają – problematyka wartości w literaturze, polskie piśmiennictwo emigracyjne i współczesna proza literacka. Pełną ilustracją tych wczesnych zainteresowań były wysiłki badawcze, które złożyły się na moją pracę magisterską i które w formie referatu zaprezentowałem na dwóch konferencjach naukowych, a następnie opublikowałem jako artykuł i rozdział pt. *Sakralna wizja świata w Stanisława Vincenza „Na wysokiej połoninie”* w dwóch tomach zbiorowych – *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska-Wojtkowska (Lublin 1993) i *Studia o Stanisławie Vincenzie*, red. P. Nowaczyński, (Lublin 1994).

Obok zjawisk historycznoliterackich, zagadnień interpretacji utworu literackiego czy wartości w sztuce słowa inną stroną moich zainteresowań naukowych były i są problemy teorii literatury. W sposób szczególny zawsze zajmowały mnie nietracące nigdy na aktualności pytania sformułowane przez formalizm: co odróżnia literaturę od nie-literatury?, czym jest dzieło literackie? czy też co czyni literaturę literaturą? Uważam, że dla literaturoznawstwa są to pytania podstawowe. Przywoływałem je zajmując się przede wszystkim wskazywaniem wielkiej tradycji polskich badań literackich, które dały początek nowoczesnej (dziś: klasycznej) teorii literatury w Polsce. Analizowałem aktywność naukową, założenia teoretyczne, także powstanie i dzieje, grupy polskich literaturoznawców działających w pierwszej połowie dwudziestego wieku, którzy byli twórcami polskiej szkoły formalnej: Manfred Kridl, Franciszek Siedlecki, Dawid Hopensztand, Kazimierz Budzyk, Stefan Żółkiewski, Maria Renata Mayenowa, Jerzy Putrament, Maria Rzeuska, Czesław Zgorzelski. Śledziłem początki zjawiska i badałem działalność naukową Kazimierza Wóycickiego i Manfreda Kridla, a pierwsze wyniki moich analiz przedstawiłem w dwóch artykułach opublikowanych w czasopiśmie amerykańskim „The Polish Review” – *Kazimierz Wóycicki: The Founder of Polish Formalism* (1997) i *Manfred Kridl: The Struggle for the Reform of Polish Literary Scholarship* (2000). W swoich wysiłkach przyjmowałem podejście komparatystyczne i badałem dorobek polskiej szkoły w zestawieniu z rosyjskim formalizmem, który dla polskich teoretyków był źródłem inspiracji. Interesowało mnie, że

badacze ci nie tylko przejmowali oryginalne idee Rosjan, ale że sięgali dalej i niektóre z nich modyfikowali. Szczegółowo badałem prekursorskie wobec strukturalizmu, czasem już strukturalistyczne, prace teoretyczne Siedleckiego, Hopensztanda czy Budzyka, zwracając uwagę na takie zjawiska, jak zainteresowanie Siedleckiego badaniami wersologicznymi Romana Jakobsona i wykorzystanie ich we własnych studiach nad polskim wierszem czy wysiłki Budzyka w zakresie stylistyki znajdujące inspiracje w bliskich formalizmowi pracach Wiktora Winogradowa.

Zarysowane tu moje badania nad formalizmem złożyły się na napisaną w języku angielskim rozprawę doktorską *The Polish Formalist School and Russian Formalism*. Była ona uwieńczeniem studiów doktoranckich, które odbyłem na University of Chicago (Ph.D. *summa cum laude* w dziedzinie literatur i języków słowiańskich). W 2002 roku zrewidowana wersja rozprawy została opublikowana w formie książkowej przez University of Rochester Press (USA) i Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ważne było pokazanie przede mnie mało znanego w opracowaniach obcojęzycznych polskiego fenomenu na szerszym tle i w odniesieniu do analogicznych tradycji i szkół europejskich, zwłaszcza rosyjskiego formalizmu (także czeskiego strukturalizmu). Podczas gdy te dwa słowiańskie kierunki badań literackich były gruntownie opisane w językach angielskim czy niemieckim, polski formalizm pozostawał w świecie nieznany (wzmiankował o nim głównie V. Erlich w dawnej książce *Russian Formalism. History – Doctrine*, Haga 1955). Moje anglojęzyczne studium *The Polish Formalist School and Russian Formalism* – wraz z osobnym hasłem *Formalism* mojego autorstwa w *New Dictionary of the History of Ideas* (Nowy Jork 2005) – przyczyniło się do zmiany tego stanu rzeczy, o czym przekonują cytowania i odwołania do moich prac przez obcych badaczy piszących w różnych językach (A. Arikan, L. Costantino, A. Dmitriev, I.A. Pilshchikov, D. Teplan, T. Kovalenko, T. Rogić Musa, A. Terian, O.S. Volkovinskii) czy umieszczenie tytułu mojej książki w bibliografiach czy to światowych kompendiów wiedzy, jak np. *The Routledge Dictionary of Literary Terms* (Londyn, Nowy Jork 2006), czy to antologii literatury, jak *Polish Literature from 1918 to 2000* (Bloomington 2008).

Problemy teoretyczno-formalistyczne literatury były przedmiotem uwagi również w innych artykułach i rozprawach, które publikowałem w ciągu lat w różnych czasopismach naukowych i tomach zbiorowych. Zajmowałem się na przykład sytuacją i stanem współczesnej nauki o literaturze (głównie na przykładzie praktyk badawczych w Stanach Zjednoczonych), dokonując próby przypomnienia dawnych i uchwycenia nowych zjawisk w rozwoju dyscypliny, które mogłyby przeciwdziałać jej kryzysowi – artykuły *Literatura a ideologia. Debata w Ameryce* („Teksty Drugie” 1994) i *Kryzys badań literackich a po-*

poststrukturalistyczne propozycje („Teksty Drugie” 2001). Rozwazałem zagadnienia skuteczności literatury jako formy wypowiedzi i, odwołując się do ustaleń szkoły formalno-strukturalistycznej, wskazywałem na prawa estetyczne rządzące sztuką słowa ustanawiane przez konwencję i tradycję literacką – artykuł *Głos stłumiony. O konwencjonalności literatury* („Roczniki Humanistyczne” 2011). Do problematyki i historii formalizmu wracałem w artykule *Wkład Warszawskiego Koła Polonistów w powstanie i dorobek polskiej szkoły formalnej* opublikowanym w tomie *Tradycje polskiej nauki o literaturze*, red. D. Ulicka i in. (Warszawa 2008) oraz w internetowym haśle encyklopedycznym *Psychofizjologia rytmu Franciszka Siedleckiego* (w projekcie: *Sensualność w kulturze polskiej*, Warszawa 2012). Omawiałem też nieco odrębne zagadnienia związane z badaniem polskiego piśmiennictwa krytycznego uprawianego na uchodźstwie – artykuł *O potrzebie (i trudnościach) badań nad powojenną krytyką literacką na emigracji* opublikowany w księdze zbiorowej *Literatura polska na obczyźnie – zapomniane dziedzictwo po roku 1939*, red. R. Zajączkowski (Lublin 2017).

Mojej pracy naukowej skoncentrowanej na literaturze polskiej, teorii literatury i historii polskiego literaturoznawstwa zawsze towarzyszył wysiłek szerszego – to znaczy nieograniczonego tylko do kontekstu polskiej kultury – potraktowania badanych zjawisk. Jestem polonistą przekonanym o doniosłości porównawczego podejścia do literatury polskiej, o wadze odniesienia jej do obcych tradycji, kultur i języków. Ta metoda poznawania literatury widoczna jest nie tylko w moich badaniach poświęconych polskiemu formalizmowi zestawionemu z formalizmem rosyjskim czy w studiach nad piśmiennictwem emigracyjnym, ale i w innych moich dociekaniach naukowych, zwłaszcza podejmujących takie tematy, jak obecność i recepcja literatury polskiej poza krajem (tu również: problematyka tłumaczeń dzieł polskich pisarzy na angielski) oraz badania nad naszą literaturą prowadzone za granicą, szczególnie w Stanach Zjednoczonych. Pierwszy z nich ilustrują opublikowane w tomach zbiorowych artykuły *Zbigniew Herbert w Ameryce. Obecność i podstawy recepcji* (w: *Herbert na językach*, red. A. Grabowski i in., Warszawa 2010) oraz „*Literacki dylemat narodowości i uniwersalności*”. *Wyspiański jako przedmiot międzynarodowej batalii Tymona Terleckiego* (w: *Literatura polska w świecie*, red. R. Cudak, Katowice 2012), a także artykuł o recepcji w świecie anglosaskim prac teoretycznoliterackich Romana Ingardena *Polish Literary Theory in the Anglophone World: The Case of Roman Ingarden* (w: *New Perspectives on Polish Culture*, red. T. Trojanowska i in., Nowy Jork 2011). Do publikacji na temat literatury polskiej poza krajem należy też opublikowana w czasopiśmie amerykańskim „*Slavic Review*” (2004) recenzja książki pod redakcją H. Stephan *Living in Translation:*

Polish Writers in America. Drugi z wymienionych tematów – badania nad literaturą polską prowadzone za granicą – doszedł do głosu m.in. w mojej książce *Teksty z daleka i bliska. Szkice nie tylko o literaturze* (Kielce 2003) – skromnym zbiorze w większości uprzednio drukowanych prac na tematy teoretyczno- i historycznoliterackie. Wśród nich znalazł się artykuł publikowany wcześniej w czasopiśmie „Archiwum Emigracji” (2002/2003) podejmujący wątek z dziejów polonistyki w Stanach Zjednoczonych: „Znosić wygnanie w tym pięknym, ... ale jakże obcym kraju”. *Lata amerykańskie Manfreda Kridla*. Bohater jednego z rozdziałów mojej książki *The Polish Formalist School and Russian Formalism*, wybitny literaturoznawca Manfred Kridl, jest w tym artykule ponownie przedmiotem mojej uwagi. Tu jednak śledzę dalsze losy i drogę naukową badacza-formalisty, który po wojnie wybrał emigrację i pracował na uniwersytecie w Ameryce.

Praca o Kridlu wprowadziła do moich badań temat polonistyki amerykańskiej czy ściślej: badań nad literaturą polską podejmowanych w Stanach Zjednoczonych. To zainteresowanie podyktowane było moim osobistym doświadczeniem pracy polonisty i slawisty na amerykańskich uczelniach (w latach 90., odbywając regularne studia doktoranckie na University of Chicago, prowadziłem zajęcia dydaktyczne jako *teaching assistant*, a od 1999 do 2006 roku pracowałem na stanowisku *assistant professor* wykładając literaturę polską na University of Kansas; jako *language instructor* nauczałem też języka polskiego w University of Pittsburgh Summer Language Institute, 2005, 2006). Wskazywane zainteresowanie w sposób szczególny doszło do głosu w księdze zbiorowej *Polonistyka po amerykańsku. Badania nad literaturą polską w Ameryce Północnej (1990-2005)* (Warszawa 2005) przygotowanej w ramach międzynarodowego projektu badawczego oraz mojej współpracy z dwiema badaczkami literatury: profesorem Haliną Filipowicz z University of Wisconsin (USA) i profesorem Tamarą Trojanowską z University of Toronto (Kanada). Księga wydana pod naszą redakcją gromadzi przetłumaczone z angielskiego rozprawy naukowe różnych badaczy literatury polskiej pracujących w USA i Kanadzie. Napisany przez nas wspólnie wstęp do książki (podobnie jak przygotowany razem i opublikowany w czasopiśmie „Nauka” (2006) odrębny artykuł *Polonistyka po amerykańsku – perspektywy i potrzeby*) oraz wyłącznie mojego autorstwa inne artykuły czy szkice na ten temat, np. *Wielcy polonistyki amerykańskiej: Manfred Kridl i Wiktor Weintraub* („Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2008) i *Polonistyka na uniwersytecie amerykańskim: casus University of Kansas* („Postscriptum” 2001) to rezultat owego szerszego, odniesionego do kontekstu obcej kultury mojego traktowania literatury polskiej i prowadzonych nad nią badań (także ich miejsca na amerykańskim uniwersytecie). Ten ostatni wątek wpisuje się w kontekst moich

zainteresowań historią nauki o literaturze polskiej. Inną pracą, w której dostrzec można m.in. temat polonistyki amerykańskiej, jest wydany pod moją redakcją zbiór korespondencji Czesława Miłosza i Manfreda Kridla. Książka, poprzedzona wstępem mojego autorstwa, Czesław Miłosz, „*Mój wileński opiekun*”. *Listy do Manfreda Kridla (1946-1955)* (Toruń 2005), składa się z listów wydobytych przeze mnie z archiwów obydwu korespondentów w Nowym Jorku i New Haven. Niektóre z nich – o czym piszę we wstępie – traktują o problemach badań nad literaturą polską podejmowanych po wojnie w USA oraz o prowadzonej przez Kridla, a zakładanej z pomocą Miłosza-dyplomaty, katedrze literatury polskiej na Columbia University.

Nieco odmienny charakter, choć tematycznie powiązany ze wskazanymi projektami, mają powstałe „na boku” i opublikowane w formie artykułów moje prace podejmujące temat dydaktyki „literatury polskiej jako obcej” (moje określenie). Zainspirowane własnym doświadczeniem wykładowcy prowadzącego dla studentów zagranicznych zajęcia w języku angielskim z literatury i kultury polskiej (na uniwersytetach w USA, ale i w Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej dla Cudzoziemców „Polonicum” Uniwersytetu Warszawskiego), prace te dotyczą problemów metodycznych, przekładu literackiego i recepcji literatury i obejmują: (1) *Literatura polska po angielsku. Problem kanonu lektur w nauczaniu cudzoziemców* (w: *Kanon kultury w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, red. P. Garncarek, Warszawa 2010), (2) *Littérature polonaise comme littérature étrangère et son enseignement* (w: *Enseigner et apprendre le polonais langue étrangère*, red. L. Kolankiewicz i in., Paryż–Warszawa 2014) (w oryg. pol. *Literatura polska jako obca. Problemy i trudności nauczania za granicą*, „Kwartalnik Polonicum” 2015), (3) „*Nieszczęsna »sprawa polska«*”. *Czesława Miłosza myśli o literaturze polskiej i szerzeniu o niej wiedzy wśród obcych* (w: *Czym kultura polska może uwieść frankofona?*, red. A. Zieniewicz i in., Warszawa 2015). Dwie pierwsze z wymienionych prac przedstawiane były wcześniej w skróconych wersjach jako referaty na międzynarodowych konferencjach naukowych w Université Paris-Sorbonne i na Uniwersytecie Warszawskim. Inne niewymienione tu referaty na opisywany temat, choć prezentowane na konferencjach, nie były drukowane: *Adaptacje filmowe literatury polskiej w kulturowej edukacji cudzoziemców* (Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Adaptacje”, Uniwersytet Śląski, 2012) i *Polska literatura współczesna. Żywotne tematy w nauczaniu cudzoziemców* (Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Czym kultura polska może dzisiaj uwieść frankofona?”, Uniwersytet Warszawski, 2014).

Obowiązki wykładowcy prowadzącego zajęcia dla studentów zagranicznych to wysiłek, który można za Czesławem Miłoszem określić jako szerzenie wśród obcych wiedzy

o literaturze polskiej. W mojej pracy – nie tylko dydaktycznej, ale nade wszystko naukowej – wysiłek ten objął również ogłaszanie drukiem recenzji w czasopismach amerykańskich oraz haseł-artykułów w zagranicznych encyklopediach i słownikach. W ciągu lat opublikowałem recenzje książek poświęconych twórczości Witolda Gombrowicza („Slavic Review” 2015), korespondencji teatralnej Tymona Terleckiego („The Polish Review” – w druku), pisarzy polskich w Ameryce („Slavic Review” 2004) i literatury polskiej okresu romantyzmu („The Sarmatian Review” 2004). Recenzowałem również słownik języka polskiego („The Polish Review” 1995) oraz utwory pisarzy anglojęzycznych polskiego pochodzenia: Ewy Stachniak („The Sarmatian Review” 2001) i Ewy Hoffman („Ethos” 1989 – recenzja w języku polskim). Umieszczając natomiast rozbudowane hasła w encyklopediach i słownikach informowałem czytelnika anglojęzycznego o twórczości eseistycznej Zbigniewa Herberta (*Encyclopedia of the Essay*, red. T. Chevalier, Londyn 1997), o polskim piśmiennictwie pamiętnikarskim i biograficznym (*Encyclopedia of Life Writing*, red. M. Jolly, Londyn 2001), o Adolfie Rudnickim i jego noweli *Wniebowstąpienie* (dwa hasła w: *Reference Guide to Holocaust Literature*, red. T. Riggs, Detroit 2002), o inspiracjach literackich w pisarstwie Jana Pawła II (*Dictionary of Literary Influences*, red. J. Powell, Westport 2004) i o prozie Andrzeja Stasiuka (*Dictionary of Literary Biography*, red. S. Serafin i in., Detroit 2010). Napisałem ponadto wstęp do nowego amerykańskiego wydania *Quo vadis* Henryka Sienkiewicza (Nowy Jork 2004). Osobną kategorię stanowi adresowana do polskiego czytelnika rozbudowana recenzja pt. *W poszukiwaniu płci, seksualności i etyki w prozie polskiej* („Teksty Drugie” 2008), omawiająca wydany w Norwegii anglojęzyczny tom rozpraw o prozie polskiej.

Znaczną część mojej działalności naukowej poświęciłem zaangażowaniu w udział w zagranicznych i krajowych konferencjach naukowych. W okresie mojej pracy w Stanach Zjednoczonych byłem organizatorem paneli poświęconych literaturze i kulturze polskiej na corocznych konferencjach slawistycznych dwóch stowarzyszeń naukowych, których byłem aktywnym członkiem: American Association of Teachers of Slavic and East European Languages (AATSEEL) i American Association for the Advancement of Slavic Studies (AAASS; obecnie: Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies – ASEES). Wśród zorganizowanych przeze mnie paneli i sesji dyskusyjnych, którym przewodniczyłem, były: (1) „Polish Literature” (AATSEEL Annual Conference, Waszyngton 1996), (2) „Twentieth-Century Polish Literature” (AATSEEL, San Francisco 1998), (3) „Twentieth-Century Polish Literature” (AATSEEL, Chicago 1999), (4) „Borderlines and Correspondences: Polish Literature and the Other Arts” (AAASS, 33rd National Convention, Crystal City 2001), (5) „Issues in Twentieth-Century Polish Literature” (AATSEEL, Nowy

Orlean 2001), (6) „Models of Instruction in Teaching Polish” (AATSEEL, San Diego 2003), (7) „Issues in Polish Literature and Culture” i „Models of Instruction in Teaching Polish” (AATSEEL, Filadelfia 2004), oraz (8) „Polish Literature and Culture” (AATSEEL, Waszyngton 2005).

Przewodniczyłem również panelom nieorganizowanym przeze mnie, występując w roli dyskutanta: (1) „Issues in Polish Literature: Poland and the 'Other'” (AATSEEL Annual Conference, Waszyngton 2000), (2) „Literature and History in Contemporary Polish Literature” (AAASS 32nd National Convention, Denver 2000), (3) „Polish Literature and Culture” (AATSEEL, San Diego 2003), (4) „Central European Culture” (Central Slavic Conference, Lawrence 2003). Wyłącznie jako dyskutant brałem ponadto udział w innych, nie dotyczących literatury, panelach i sympozjach zagranicznych i krajowych: (1) „The New East-Central Europe in the European Union: Building the Curriculum” (University of Kansas, 2004), (2) „University of Kansas European Union Enlargement Symposium. Europe at the Crossroads: What EU Enlargement Means to You” (University of Kansas, 2004), (3) „Edukacja Wielokulturowa. Forum Glottodydaktyków” (Uniwersytet Warszawski, 2012).

Mój udział w konferencjach naukowych nie ograniczał się do czynności organizacyjnych i wystąpień w roli dyskutanta czy przewodniczącego panelu – oznaczał przede wszystkim prezentację referatów. Dotychczas na konferencjach zagranicznych i krajowych wygłosiłem ok. 30 referatów. Obok wymienionych wcześniej kilku wystąpień poświęconych dydaktyce literatury polskiej jako obcej moje prezentacje na konferencjach dotyczyły tematów sięgających od problemów interpretacji konkretnych utworów literackich i twórczości pisarzy po zagadnienia teorii i historii literatury, zwłaszcza w obszarze polskiego formalizmu oraz powojennego piśmiennictwa emigracyjnego i krytyki literackiej. Za doniosłe w moim dorobku referaty wygłoszone w ciągu lat na konferencjach naukowych uważam m.in.: (1) *Kazimierz Wóycicki: The Foundation of Polish Formalism* (Multidisciplinary Conference of the Polish Institute of Arts and Sciences of America, Georgetown University, 1996), (2) *The Polish School of Formalism: Theory and Practice* (AATSEEL Annual Conference, San Francisco 1998), (3) *When Formalism Meets Phenomenology: The Case of Kridl and Ingarden* (AATSEEL Annual Conference, Nowy Jork 2002), (4) *Polish Literary Theory Abroad* (International Conference „In Search of (Creative) Diversity: New Perspectives in Polish Literary and Cultural Studies Abroad”, University of Toronto, 2006), (5) *Udział Warszawskiego Koła Polonistów w tworzeniu polskiej szkoły formalnej* (Ogólnopolski panel dyskusyjny „Tradycje polskiej nauki o literaturze – Warszawskie Koło Polonistów po 70 latach”, Uniwersytet Warszawski, 2006),

(6) *Czesława Miłosza refleksja nad literaturą. Pierwsze lata emigracji* (Międzynarodowa Sesja Naukowa „Dialogi Miłosza – Dialogi z Miłoszem”, Uniwersytet Adama Mickiewicza, 2011), (7) *Literatura (po)wojenna w refleksji krytycznej Gustawa Herlinga-Grudzińskiego* (II Międzynarodowa Konferencja „Paryż – Londyn – Monachium – Nowy Jork. Powrześnie emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej”, Uniwersytet w Białymstoku, 2014), (8) *Polish Literary Studies from Formalism to Structuralism* (International Conference „Russian Formalism and Eastern and Central European Literary Theory: A Centenary View”, University of Sheffield, 2015), (9) *O potrzebie badań nad powojenną krytyką literacką na emigracji* (Interdyscyplinarna Konferencja „Zapomniane dziedzictwo kulturowe polskiej emigracji po roku 1939”, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2016), (10) *Bohater powieściowy Josepha Conrada w eseistyce i piarstwie krytycznym Gustawa Herlinga-Grudzińskiego* (Międzynarodowa Konferencja Naukowa "Joseph Conrad. Między lądem a morzem / Joseph Conrad. 'Twiixt Land and Sea", Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, 2018). Poza konferencjami wygłosiłem też na zaproszenie kilka wykładów publicznych na tematy wykraczające poza literaturę: *The Heart of Europe: Literary Responses to the Human Condition* (University of Kansas Continuing Education, 2001), *Soaring Prosperity, Fading Hopes: Poland 2001* oraz *Poland's Return to Europe?* (University of Kansas Center for Russian and East European Studies, 2001, 2004).

Moja działalność dydaktyczna obejmuje prowadzone od lat zajęcia uniwersyteckie ze studentami zagranicznymi i polskimi. Nauczanie rozpocząłem w roku akademickim 1987/88 prowadzeniem rocznego seminarium z literatury XX wieku w Katedrze Literatury Współczesnej Instytutu Filologii Polskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W latach 1991-1999 jako *teaching assistant* na Wydziale Literatur i Języków Słowiańskich w University of Chicago prowadziłem lektoraty języka rosyjskiego i polskiego (*Drill Classes, Elementary Russian, Elementary Polish*), a w roku akademickim 1997/98 prowadziłem dwa kursy semestralne z literatury polskiej i porównawczej (*Monumenta Polonica: Polish Literature From the Middle Ages to the Enlightenment* i *Literature Confronting Totalitarianism*). Po objęciu stanowiska *assistant professor* na Wydziale Literatur i Języków Słowiańskich w University of Kansas w latach 1999-2006 prowadziłem wykłady z historii literatury polskiej (także z komparatystyki literackiej) i lektoraty języka polskiego w ramach programu polonistycznego, którego byłem kierownikiem. Wykłady obejmowały: (1) *Topics in 20th-Century Polish Literature*, (2) *Readings in Polish Language and Literature*, (3) *Polish Literature and Civilization*, (4) *Totalitarianism and Literature in Central Europe*, (5) *The Modern Polish Short Story*, (6) *Film Adaptations of Polish and Czech Literature*.

Lektoraty obejmowały trzy poziomy nauczania języka: *Elementary Polish*, *Intermediate Polish* i *Advanced Polish*. W roku 2007 objąłem posadę wykładowcy na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego w Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej dla Cudzoziemców „Polonicum”, gdzie kontynuowałem nauczanie w języku angielskim do 2016 roku. Prowadziłem zarówno wykłady z literatury polskiej, jak i lektoraty języka polskiego. Wykłady semestralne obejmowały: (1) *Modern and Contemporary Polish Literature*, (2) *Polish Literature Adapted for Film* i (3) *Masterpieces of Polish Literature*. Wygłaszałem też coroczny dwugodzinny wykład *Polish Literature After 1989*. Lektorat *Polish Language – Elementary Level* prowadziłem dla studentów zagranicznych rozpoczynających naukę języka. Trzykrotnie byłem też lektorem na kursach wakacyjnych Centrum „Polonicum”. Od 2014 roku do chwili obecnej prowadzę natomiast zajęcia dla studentów polskich na niestacjonarnych studiach licencjackich i magisterskich w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zajęcia obejmują całoroczny wykład *Historia literatury polskiej – współczesność* oraz ćwiczenia porównawcze *Literatura współczesna wobec literatury XIX wieku*.

Jako *assistant professor* i kierownik programu literatury polskiej i języka polskiego na University of Kansas pełniłem obowiązki opiekuna naukowego studentów, którzy wybierali polonistykę jako swoją pierwszą specjalizację. Byłem przewodniczącym dwóch komisji magisterskich oraz członkiem trzech komisji doktorskich, w których pełniłem funkcję pomocniczego opiekuna naukowego i recenzenta (*second reader*) rozpraw doktorskich.

Podczas swojej pracy zawodowej byłem również recenzentem projektów naukowych i członkiem komisji stypendialnej amerykańskiej fundacji National Endowment for the Humanities, Waszyngton (2004). Pełniłem ponadto funkcję recenzenta wydawniczego dla czasopism naukowych: „*Slavic and East European Journal*” (2003), „*Slavic Review*” (2015), „*Roczniki Humanistyczne*” (2015) i „*Open Cultural Studies*” (2017). Kierowałem dwoma indywidualnymi projektami badawczymi (w ramach grantu New Faculty General Research Fund, University of Kansas, 2002-2004, oraz w ramach grantu habilitacyjnego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego RP, 2008-2011). Byłem koordynatorem i jednym z trzech członków zespołu międzynarodowego projektu badawczego *Polonistyka po amerykańsku. Badania nad literaturą polską w Ameryce Północnej* (2004) oraz uczestniczyłem jako redaktor wersji angielskojęzycznej projektu w zespołowym interdyscyplinarnym projekcie badawczym *Sensualność w kulturze polskiej / The Senses in Polish Culture* przygotowywanym w Instytucie Badań Literackich PAN (2012-2013). Obecnie jestem

członkiem zespołu w projekcie badawczym *Pisma wszystkie Janusza Sławińskiego* programu „Pomniki polskiej myśli filozoficznej, teologicznej i społecznej XX i XXI wieku” Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego RP. Projekt ten, rozpoczęty w 2017 roku, jest przygotowywany również w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.

Andrzej Karcz